

**ЮРІЙ МЄЛКОВ,**

кандидат філософських наук, координатор проектів Благодійної організації “Центр практичної філософії”

### Пострадянське суспільство: Нове Середньовіччя

#### *Abstract*

*The article is devoted to investigation of feudal or quasi-feudal elements present in the structure of contemporary society of post-soviet Ukraine, as well as other countries. It is shown that the new elites quite differ from traditional upper classes in accepting no social responsibility. Due to the privatization (re-feudalization) of social sphere, elites are now value-restricted while sharing market cosmopolitanism values of the global 'new estate' and rejecting traditional cultural values.*

Метою цієї статті є спроба розглянути деякі особливості сучасного суспільства, що дають підстави і змушують дослідника позначати це суспільство як “неостанове”, за висловом Є.Головахи [1, с. 16]. Застосування історичного, навіть архаїчного терміна “стан” тут вочевидь не випадкове. Попри те, що буквально законодавче закріплення відповідного соціального розшарування відсутнє, структура страт у сучасному суспільстві якісно відрізняється від хрестоматійних класів доби Модерну і деякими своїми рисами починає дедалі більше нагадувати суспільство доби Середньовіччя.

Точніше, за словами О.Зинов'єва, пострадянське суспільство дивним чином поєднує в собі властивості соціалізму радянського періоду, західного капіталізму і феодалізму [2, с. 321]. І якщо присутність першого (найчастіше пояснюваного як пережиток) і другого (що офіційно виступає як проголошувана бажана мета) особливих питань не викликає, то відродження з попелу елементів феодального ладу не може не інтригувати й не насторожувати.

Одразу виникає бажання згадати доповнення Маркса до слів Гегеля з приводу того, що вдруге історія повторюється вже у вигляді фарсу. У цьому плані вислів “*Нове Середньовіччя*”, уживаний для характеристики сучасної ситуації, видається вельми доречним, хоча вона й являє собою карикатуру на те “*Нове Середньовіччя*”, яке, наприклад, описував на початку ХХ ст. М.Бердяєв, розмірковуючи про відродження духовності й аристократизму як влади “найкращих” у суспільстві.

Власне кажучи, новим квазіаристократичним станом виявляється так звана еліта, до якої зазвичай відносять передусім еліту політичну, управлінську. Щоправда, саме слово “еліта” вже давно вживають у нашому повсякденному вітчизняному дискурсі далеко не в початковому своєму аристократичному значенні “найкращої”, авторитетної частини суспільства, хранителів і творців традицій і цінностей суспільства, а в значенні вузького і замкнутого кола людей, професійних політиків, які займаються недоступною для простих смертних справою управління суспільством. Утім, до цього кола входять також інші “успішні” люди — але на першому місці за смыслом все одно опиняється замкнутість, ексклюзивність, а зовсім не *якість*.

Сьогодні часто можна почути цілком серйозні нарікання вітчизняних політологів і соціологів із приводу того, що в незалежній Україні чомусь сформувалася “погана”, сурогатна, псевдоеліта замість очікуваної “доброї” [див., напр.: 3, с. 186; 4, с. 4–5]. Поза всяким сумнівом це так. Але проблема, на мій погляд, полягає в тому, що в сучасній ситуації просто не може бути інакше: змінилося не просто розуміння терміна “еліта”, змінилися самі аксіологічні засади формування цієї “привілейованої” верстви суспільства — таким чином, що “добра” еліта сьогодні не може виникнути за визначенням.

Американський соціолог К.Леш у праці із недвозначною назвою “Повстання еліт і зрада демократії” якраз і показує радикальну відмінність між новою і старою елітами. Так, раніше елітарність характеризувалася такими особливостями, як осілість, патріотична прихильність до певної місцевості, благодійність і меценатство, благородна першість обов’язків перед правами, у душі Х.Ортеги-і-Гасета і вже згадуваного М.Бердяєва. Натомість нинішні представники еліти радше нагадують найгірші зразки “маси” в описах згаданих аристократичних дослідників: мають кочовий спосіб життя, вирізняються як відсутністю поваги до традицій і невизнанням власних обов’язків, так і, особливо, ізоляцією від усієї решти населення, — “власне, вони вилучили себе із загального життя” [5, с. 40].

Ситуація в Україні, як і в інших нових незалежних державах, погіршується (і стає ще цікавішою для дослідника) внаслідок тієї простої обставини, що пострадянська еліта утворилася з радянської номенклатури, в якій й без того було мало спільного з благородним аристократичним станом, що вирізняється — принаймні, в теорії — щедрістю, чесністю і відданістю традиційним національним цінностям. Що є найпримітнішим, так це іронія фарсу-історії: наше сучасне “*Нове Середньовіччя*” з його “новим дворянством” і неостановою структурою суспільства заступило місце так званого суспільного устрою радянського періоду, який — знову ж таки, в теорії — пе-

редбачав певне повернення на новому рівні до докласового суспільства, до форм власності, характерних для первіснообщинного ладу.

Так, слід визнати, що вдалою практичною реалізацією принципу загальної народної власності на засоби виробництва радянська влада похвалитися не могла. З позицій класичного підходу до власності, характерного і для людини ХХ століття, “спільна власність” розглядалася і розглядається майже як суперечність у визначенні: як та сама приватна власність, яка, утім, перебуває в руках держави, тобто радше корпоративна, а не комуністично-загальнонародна. Канадський мислитель К.Б.Макферсон, звертаючи увагу на цю важливу обставину, так характеризує принципову відмінність між двома формами власності: “Спільна власність створюється гарантією кожному індивідові, що він не буде виключений із використання будь-чого; приватна власність створюється гарантією, що індивід може виключати інших із використання будь-чого” [6, с. 124].

Сумнозвісна приватизація *суспільної* власності, що відбулася 1990-ми роками й заклала матеріальний підмурок формування неостанового суспільства, цілком зіставна з історичним переходом від общинного землеволодіння до феодального. Особливо яскраво ця зіставність помітна, якщо простежити її на прикладі Північної (гірської) Шотландії, в якій остаточний розклад родового ладу відбувався за європейськими мірками вкрай пізно і штучно пришвидшеними темпами, відтак приклад цей доволі відомий і наочний. Одне слово, ватажки родових кланів достатньо швидко, впродовж XVII–XVIII століть перетворилися на великих землевласників — проголосивши своєю приватною власністю землі клану, стосовно яких вони традиційно були не більш як наділеними громадською довірою захисниками і боронителями. Відповідно, вожді передовсім знехтували своєю традиційною клановою відповідальністю, інкорпоровалися до лав британської аристократії й новонародженої буржуазії та навчилися сприймати землю не більш як джерело доходу — приватну власність. Можна пригадати також політику “огорож”, коли “вівці почали поїдати людей” — пограбованим пересічним членам кланів залишалося або вимерти, або в масовому порядку іммігрувати до Нового Світу.

Приватизація соціалістичної власності, що відбулася у 1990-х, іще очікує на своїх істориків<sup>1</sup>, але деякі соціальні наслідки її й без того очевидні. Номенклатура “червоних директорів”, призначених чи обраних бути хранителями спільної власності, привласнила цю спільну власність, перетворившись на нову пострадянську еліту і залучившись до стану глобальної буржуазії. Проте слід знову наголосити деякі специфічні особливості нашого “Нового Середньовіччя”, що відрізняють його від Середньовіччя класичного. Як уже зазначалося, походження сучасної пострадянської еліти докорінно відрізняється від походження еліти класичної європейської: механізм формування номенклатури доби СРСР від самого початку характеризувався раціоналістичною установкою. Обиралися “найкращі люди” із робітничого класу, які поділяли панівні цінності комуністичної ідеології. Власне, цін-

<sup>1</sup> Можна назвати чудову, якоюсь мірою публіцистичну працю Б.Кагарлицького “Реставрація в Росії” [7].

нісна “зрада” цієї еліти, мовчазна відмова від зобов’язань і відповідальності — все це відбулося набагато раніше офіційної приватизації, у 1960–1970-х роках, коли, на думку Б.Кагарлицького, суспільна власність почала повсюдно сприйматися як корпоративна [7, с. 25].

Однаке зрада новоутвореною елітою інтересів і цінностей народних мас у цьому випадку є ще наочнішою, ніж у прикладі з історії Шотландії, а тим паче найдавніших трансформацій від родового общинного суспільства до феодального. Гадаю, можна навіть сказати, що бар’єр, який відокремлює в наш час еліту від суспільства, має саме *ціннісний* характер. Елітарна спільнота відкрита, у певному сенсі, для всіх охочих: жодних обмежень, пов’язаних з успадкованими привілеями, — які б дали змогу іменувати нову еліту станом у точному історичному смислі цього слова, — на перший погляд не існує.

Але до лав нового стану потрапляє лише той, хто поділяє цінності цього нового стану — причому не просто поділяє, а й реалізує їх на практиці, на відміну від радянської номенклатури. Один із лідерів згадуваної дивної приватизації 1990-х років, росіянин А.Чубайс, так сформулював кредо еліти: “Сутність спонтанної приватизації можна сформулювати двома фразами: якщо ти нахабний, сміливий, рішучий і багато чого знаєш<sup>1</sup> — ти отримуєш усе. Якщо ти не надто нахабний і не дуже сміливий — сиди й помовчуй” [цит. за: 8, с. 236]. Треба додати, що йдеться не тільки про особисті якості й властивості характеру — на кшталт, скажімо, характерних рис іммігранта, готового кинути батьківщину і переселитися до Нового Світу, що й формувало національний характер громадянина США. Подібні якості продемонстрували і піднесли до рівня ідеалу саме представники колишньої партійної номенклатури, які проголосили себе демократами західного зразка і таким чином зрадили ті традиції й цінності, що їх вони свого часу були обрані і покликані охороняти. Постмодерністський російський письменник В.Пелевін уїдливо порівнює цю ситуацію із такою уявлюваною повоєнною Німеччиною, в якій “доктор Геббельс істерично волає по радіо про прірву, в яку фашизм кинув націю, колишній комендант Освенциму очолює комісію з виловлення нацистських злочинців, генерали СС просто і зрозуміло говорять про ліберальні цінності, а очолює всю лавочку гауляйтер Східної Пруссії, який зрештою прозрів” [цит. за: 7, с. 30].

Саме в цьому й полягає “становість” нової еліти: вона *принципово закрита для всіх, хто здатен по-справжньому сповідувати якісь ідеали, традиції й цінності* — якщо не вважати такими цінності й традиції “успіху” і ринково-матеріального добробуту. Тому повторю: думки українських дослідників у царині соціології й політології, згідно з якими в українському суспільстві утворилася неякісна псевдоеліта і слід прагнути перетворити її на “добру”, “ціннісну” еліту, не зовсім коректні. Еліта за умов неостанового, неофеодального суспільства неминуче формується за цінностями цього суспільства — хоча, можливо, варто було б уживати тут якийсь більш точний і експресивний термін, на кшталт “антицінності”. Тобто йдеться про такі цінності, які не об’єднують людей, а навпаки, розділяють і озлоблюють їх,

<sup>1</sup> “Знання”, звісно, не в інтелектуальному сенсі, а в практичному, у смислі знання ситуації, знання “що до чого”, або знання, що “шантажує”, як пояснює цю цитату А.Панарін.

насаджуючи в українському суспільстві ситуацію розмежування і “війни всіх проти всіх”.

Характеристика будь-чого як “елітарного” насправді визначає не стільки його якість, скільки його недоступність іншим людям, “широким масам”, що відповідає сучасному розумінню приватної власності взагалі як такої, що виключає. Саме цей смисл і вкладено в уже звичні в наші дні маркетингові позначення: “елітний товар”, “елітні школи”, “елітні будинки” [див.: 11] — парадоксально, але за доби проголошеної на словах демократії ніхто не вживає для позначення престижних товарів епітет “демократичний” — радше навпаки.

Понад те, саме малопrestiжні товари та послуги в суспільстві зазвичай позначають як “соціальні” — і це не випадковість і не обмовка. Замкнутість нової еліти — її засадове позиціонування через протиставлення себе власне суспільству. Якщо в попередні історичні епохи за існування станів соціально-мобільність була обмежена, але суспільство загалом виступало спільним для всіх станів простором, то нині за нібито необмеженої соціальної мобільності закрита елітарна спільнота протистоїть соціальному простору, агресивно виокремлюється з нього.

Соціальна сфера просто-напросто стає долею нижчих, нешанованих верств населення. Достатньо порівняти старомодний російський вираз “человек из общества”, тобто із суспільства, що означає високий соціальний статус описуваної особи, — і “соціалника”, це огидне прізвисько бідної людини, яка, за словами англійського дослідника К.Крауча, не може дозволити собі нічого, крім державної освіти, державної медицини тощо. Соціальне забезпечення, надто цінне в суспільстві загального добробуту, що зовсім нещодавно вважалося ідеалом, виявляється — “радше покаранням, ніж правом” [9, с. 89].

Соціальне не просто знищується і гине, як про це говорять К.Крауч, Ж.Бодріяр та інші песимістично налаштовані автори, — воно радше приватизується: *приватизація соціального простору* відбулася одночасно з приватизацією суспільної власності в пострадянському суспільстві. Ю.Габермас у своїй першій великій праці — дисертації 1962 року називає цей феномен “рефеодалізацією суспільної сфери” (*Refeudalisierung der Öffentlichkeit*, [див.: 10, с. 90]). Щоправда, свого висновку стосовно існування цього процесу німецький дослідник доходить у перебігу аналізу соціальних умов кінця ХІХ століття — на мою думку, наш час куди підставовіше заслуговує на цю характеристику.

Процес рефеодалізації, за Габермасом, полягає у набутті приватними інтересами безпосередніх політичних функцій: великі корпорації починають поступово контролювати суспільну сферу (передусім через засоби масової інформації) і власне державу. Остання, своєю чергою, виступає дедалі активнішим гравцем у сфері приватного, розмиваючи межі приватного й суспільного і перетворюючи громадян на споживачів. Габермас наголошує: сутність суспільної сфери полягає в її універсальності, і щойно будь-які соціальні групи виявляються виключеними з цієї сфери, вона не просто стає менш повною чи менш адекватною, вона просто-напросто перестає існувати.

Критики концепції Габєрмаса вказують на його максималізм у цьому питанні й відзначають, що ті чи ті групи (наприклад, діти чи божевільні) завжди були виключені зі сфери публічного навіть у державах і суспільствах, найбільш наближених до ідеалу демократичної участі. Проте, як мені здається, нова ексклюзія — річ, усе ж таки, принципово інша. Народні маси, що не входять до еліти, горезвісні лєнінські “кухарки”, апріорі проголошуються *нездатними* для справи, до якої покликана еліта, — насамперед для справи управління суспільством і державою. І найгірше те, що не докладається жодних зусиль зі збільшення їхньої здатності, їхнього рівня компетентності в цьому управлінні (Лєнін ще міг говорити про залучення “всіх громадян поголовно до безпосереднього і щоденного несення своєї частки тягара з управління державою”). Навпаки, робиться все можливе, щоби відвернути увагу народу від управління власним життям, впровадити в не позбуті ще рудименти суспільної свідомості думку про те, що управління суспільством, політика — це справа складна, справа небагатьох, професіоналів, “експертів”. І, ясна річ, під рукою не виявляється ані критеріїв для визначення рівня професіоналізму тих самих експертів, ані — особливо — засобів для контролю відповідальності або принаймні підзвітності останніх перед масами, що не входять до кола нового стану. За доби глобалізації неостанова замкнутість не заважає, а лишень сприяє єднанню глобальної еліти — і “відповідальність” розуміється радше як взаємна внутрішньостанова солідарність представників нового стану всіх країн світу.

Особливо це стосується “золотої молоді” — нової генерації пострадянської еліти, що сприймає поточний стан справ як природний — а свої приватизовані (вкрадені) привілеї як уроджені чесноти. Причому, як показують дослідники другого покоління еліти педагоги І.Мєдведєва і Т.Шишова, дітей колишньої номенклатури, котрі ніяк не ідентифікують себе з власним народом, зовсім не гризе сумління. “У результаті ми матимемо капітана, який ненавидить свій корабель і команду — а відтак, не піклується про неї — і до того ж не знає ані будови цього корабля, ані тонкощів навігації” [11]. Чи варто додавати, що подібна картина характерна не тільки для України й інших пострадянських держав, а й для всього світу загалом — адже той-таки К.Лєш заговорив про зрадництво еліт раніше за А.Панаріна.

Корінь проблеми, на мою думку, слід шукати не так у прогалинах аристократичного виховання нового покоління, як у згаданому руйнуванні єдиного соціального простору. Звісно, приватизація соціального заторкнула маси — колишній народ, а нині бодріярівську “мовчазну більшість” — анітрохи не меншою, ба навіть і більшою мірою, ніж колишніх вождів, які стали “антиціннісною” елітою. Але маси, занурившись у своє приватне — сім’ю, трудову діяльність, віртуальну творчість — все одно виявляються ближче до соціальної реальності, ніж новий стан еліт, уже за самим характером своєї продуктивної діяльності. Маси, за словами польського соціолога Ядвіги Станіцкіс, виявляються “прагматичнішими” за еліти й не дуже охоче піддаються на провокації останніх, зокрема в дусі різноманітних новомодних “революцій” згори [12].

Одначе прагматичність мас жодною мірою не розв’язує проблеми зникнення єдиного соціального простору і зовсім не зменшує небезпеки, яка ви-

никає внаслідок того, що в новій ситуації лише один стан є таким, “що говорить” — лише еліта має здатність артикулювати свої преференції, тільки від її імені здійснюють мовлення національні й глобальні засоби масової інформації, лишень зі сподіваннями і надіями еліти може ідентифікувати себе сучасна людина. Ми знаємо все про західне суспільство, ми ознайомлені з дрібними інтимними подробицями його побуту, з його прикростями і радощами, — а більшість населення нашої планети, як і раніше, залишається мовчазною. Хіба що в “актах тероризму” можна почути німе волення тих, хто позбавлений можливості сказати про себе по-іншому, цивілізованим чином, — та й ті діяння, ясна річ, постають перед нами в інтерпретації і під кутом зору нового світового привілейованого стану. Причому невидимою і непочутою перебуває не просто більшість, а трудова більшість, зайнята у виробництві продуктів першої життєвої необхідності, колишній робітничий клас, нині глобалізований та експортований подалі від об’єктів телекамер, на задвір’я третього світу, щоби не травмувати своїм малокультурним виглядом витончених представників еліти.

Новий стан не просто перебуває в замкнутості й відірваності від реального суспільства — він активно здійснює конструювання *власної соціальної реальності* (пригадаємо назву праці з феноменологічної соціології Бергера і Лукмана). У результаті наукова об’єктивність підміняється в ліпшому разі інтерсуб’єктивністю і конвенціональністю, ба й просто відвертим фантазуванням; соціологія виявляється допоміжно-емпіричною наукою, покликаною бодай якоюсь мірою повідомити можновладців про інтереси і бажання тих, ким вони управляють (ясна річ, позитивістською мовою тією самою еліти, бо іншої вона не розуміє), а політика перетворюється на політтехнологію — засіб для маніпуляції німими тваринними масами...

Тим дивовижніше, що таку ситуацію й далі називають *демократією*, хоча в реальності наше суспільство вже давно перебуває в умовах постдемократії (докл. див.: [13]). Як аргументують такі дослідники, як Ю.Габермас і Б.Барбер, демократія неодмінно передбачає загальнонародний доступ до мови, на противагу диктатурі експертних еліт. “Якщо у визначенні демократії як народного суверенітету є якийсь смисл, то це суверенітет над мовою — над мовленням тих, хто говорить, і над ними самими” [14, с. 193]. Іншими словами, факт народного волевиявлення (наприклад, у перебігу виборів ба навіть організованих елітою “кольорових” революцій) анітрохи не суперечить становій структурі сучасного суспільства — з тієї простої причини, що порядок денний, мову, якою сформульоване питання, що його виносять на референдум, гасла, що їх пропонують “повсталому народові” — означає лише сама нова еліта. Звісно, до власне демократії це жодного стосунку не має.

Понад те, як уже зазначалося, еліта (у широкому сенсі — “золотий мільярд”) повністю контролює весь інформаційний простір, що заступив місце простору соціального і тому становить осереддя сучасного “інформаційного” суспільства. А в підсумку виходить напрочуд дивна ситуація: маси, які не входять до кола еліти, вигнані із суспільства процесами приватизації цього самого суспільства, не мають ані своєї власної мови, ані власної ідентичності, ані, відповідно, самосвідомості — тобто вони можуть ціл-

ком щиро (і так само ілюзорно) вважати себе представниками еліти й ідентифікувати свої інтереси з інтересами глобального нового стану, хоч би якою мірою перші в реальності своїй були протилежними другим.

Ж. де Мєстр, який був вельми проникливим соціальним мислителем, хоч і був одним із небагатьох послідовних консерваторів, розповідає у своїх “Петербурзьких листах” про таке цікаве спостереження: якось на схилку XVIII століття він зустрів російського купця, котрий був у захваті від республіканського ладу античного суспільства. Де Мєстр стверджує: “Він уже уявляє себе плебейським консулом, зовсім не думаючи про тих рабів, яких так багато було у римлян і яких використовували як в’ючних тварин” [15, с. 124]. На мій погляд, наразі в ролі такого купця-невігласа виступає переважна більшість народонаселення...

Таке “роздвоєння ідентичності” — зовсім не теоретичний казус і не просто привід для безплідних мудрувань чи зубоскальства, яке ще міг дозволити собі де Мєстр у монархічній Європі два століття тому. Радше таку ситуацію можна розглядати і як чинник соціальної нестабільності, і як провісник майбутньої глобальної катастрофи. Р.Мєртон у своєму фундаментальному дослідженні соціальної структури описує таку девіантну поведінку “як симптом розлагодженості між культурно продиктованими прагненнями і соціально структурованими засобами їх реалізації” [16, с. 120]. Тобто проголошення елітарної моделі способу життя як загальнозначимої на тлі наперед відомої структурної неможливості її реалізації (навіть якщо винести за дужки моральний аспект “успіху” як усезагальної “цінності”) неминуче веде до руйнації соціальних норм та інститутів. У принципі, схожа ситуація спостерігалася у США 1920-ми роками, коли, попри зростання соціальної нерівності й неадекватність біржової “віртуальної” економіки, середній американець вірив у те, що досягнення ним “успіху” — лишень справа часу. Конструйована у такий спосіб соціальна реальність була, мабуть, доволі комфортною для існування середнього американця — одначе мало відповідала реальності об’єктивній, а тому і спричинилася зрештою до “великої депресії”. Натомість сучасна ситуація вирізняється куди більшими, глобальними масштабами.

Утім, може, і правда, що соціальний простір зник із цілком об’єктивних причин, а не в результаті облудної приватизації, і не існує ніякої спільноти й жодних цінностей, крім декларованих елітарних? Так, Є.Головаха, розмірковуючи про неостанове суспільство, доходить висновку, що “нова еліта” — це нормальні, нічим не примітні люди, що дотримуються спільних для всіх цінностей. “Посадіть будь-яку пересічну, обурену цією корупцією і привілеями людину в “номенклатурне” крісло, і вона почне працювати в напрямі власного збагачення” [1, с. 61]. Одначе, на мій погляд, проблема не в тому, що еліта поділяє спільні для всіх цінності (цінності, за справедливої думки Є.Головахи, “негативні”: на підставі грошей як домінуючої цінності неможлива жодна консолідація в суспільстві), — проблема в тому, що еліта, завдяки монополії “здатного говорити стану” на інформацію, на “свободу” слова, як уже зазначалося, подає власні антицінності як норму поведінки й життєдіяльності, як той ідеал “успіху”, яким має вимірювати свою



долю і на досягнення якого має спрямовувати всі свої зусилля кожна сучасна людина.

Це зовсім не означає, що таким є реальний стан — радше навпаки, інакше не варто було б витрачати такі титанічні зусилля на пропаганду елітарного способу життя, вочевидь катастрофічного (принаймні в екологічному плані, а тим паче в соціальному чи моральному) і явно химерного (нездійсненого) у планетарних масштабах. А відтак протиставити замкнутій елітарній спільноті можна тільки *інші спільноти*, побудовані на інших цінностях. Ясна річ, намагатися передбачити в більш-менш точних рисах прийдешню глобальну антистанову революцію було б невдячною (і ненауковою) справою. Але порушити питання стосовно подальших сценаріїв соціального розвитку дослідники не лише можуть, а й повинні.

На мою думку, не слід дивитися на створення неостанового суспільства і приватизацію колись єдиного і загальнодоступного соціального простору суто з песимістичних позицій. Загибель соціального — це передовсім кінець старої форми його існування — *національної держави*, що була головною ареною життєдіяльності людського суспільства впродовж останніх кількох століть. Смерті держави сприяє не тільки і не стільки глобалізація, яка здійснюється поки що “згори”, руками і в інтересах глобальної еліти і яка викликає різкі протести з боку “альтерглобалістів”. Поряд із глобалізацією існує також дедалі потужніше явище локалізації, повернення світу “до довестфальської доби” [17, с. 190], за висловом лідера течії комунітаристів А.Етціоні.

Національна держава гине не лише через її неадекватність нинішньому рівню розвитку глобальної економіки, а й завдяки зростанню людської особистості, створенню спільнот, які консолідовані більш конкретними цінностями, ніж національно-державна ідеологія, яка сьогодні невпинно втрачає свій життєвий простір. Організовані у спільноти, люди усвідомлюють марність і надмірність самого існування в суспільстві управлінської еліти та її способу життя. Функції такої еліти можуть виявитися потрібними лише у разі виникнення єдиної світової держави, що в наші дні стає дедалі наймовірнішим. Що стосується цінностей національних — то тут глобальний і вестернізований новий стан, як уже наголошувалося, виступає в авангарді їхніх руйнівників. Але разом із національною державою, на мою думку, поступово руйнується і сам принцип поділу суспільства на еліту і масу.

“*Que se vayan todos!*” (Нехай вони всі йдуть геть!) — таким є гасло народних рухів, рухів антистанових, антиелітарних, що здійснюються в усьому світі. До цього закликав людей і О.Зинов’єв, коли казав про необхідність “ізолювати владу від суспільства”: альтернативою пристосуванню до антицінностей владної еліти виявляється лише спосіб визнання кожної особистості як окремої суверенної держави, спосіб “створити своє маленьке автономне суспільство, яке відповідає моему ідеалу” [2, с. 16]. Коли кожна людина стає керманічем власного життя, тобто, філософською мовою, розвивається до рівня особистості, зникає необхідність в існуванні особливого стану правителів. Власне, це і є теорія комунізму, якщо закрити очі на ту обставину, що під цим іменем нашим співвітчизникам багато років пропонува-

ли систему влади номенклатури, що утворила в перебігу глобалізації поточну ситуацію Нового Середньовіччя.

Проте, як на мене, Нове Середньовіччя можливе і в іншій іпостасі — у формі “аристократії кожного”, за слушним висловом Б.Барбера [18], коли членами привілейованого, освіченого стану стають усі люди *без винятку*, коли спільноти, які виникають на руїнах єдиного соціального простору доби національної держави і практикують різні цінності, світогляди й ідеології, не протистоять одна одній у глобальному світі, а доповнюють одна одну. Ситуація багатьох спільнот і розпад єдиного соціального простору є, особливо в Україні, реакцією на класичний монізм, на спроби насадити в тоталітарній державі єдину для всіх громадян ідеологію, єдину систему цінностей. Але відмова від цінностей і відмова від ідеології веде до ще більшої катастрофи, позаяк обертається неостановим суспільством без жодного відчуття відповідальності владної еліти за майбутнє людства і перед рештою народу. Тому альтернативою може бути лише створення в глобальному масштабі конфедерації спільнот, які ґрунтуються на різних цінностях та ідентичностях, але визнають універсальність спільної відповідальності за долю планети.

Отже, в результаті такого попереднього розгляду можна зробити певні висновки. Соціальна структура суспільства, характерна для пострадянських країн, зокрема для України, дає підстави позначати такі суспільства як неостанові. “Становість” у цьому випадку визначається не законодавчо закріпленою незмінністю соціальних страт, а зникненням загальнодоступного соціального простору, приватизацією й феодалізацією суспільної сфери і, відповідно, корпоративізацією соціальної відповідальності. У цьому сучасна доба саме й нагадує ситуацію до-модерну: якщо раніше мала місце єдина соціальна сфера за відсутності соціальної мобільності, то нині в наявності соціальна мобільність за умов багатоманіття замкнутих спільнот, які заступили місце єдиного простору і серед яких “говорити” може лише новий стан еліти, що його можна визначити за властивими йому “антицінностями”. При цьому окреслена ситуація — зовсім не аномалія чи виняткова особливість України або колишніх соціалістичних держав “перехідного” типу, а лишень сконденсоване вираження в них тенденції, характерної для всього глобалізованого світу загалом.

### *Література*

1. Головаха Е.И. Социологическая публицистика. — К., 2001.
2. Феномен Зиновьева—80. — М., 2002.
3. Ріктор Т.Л. Владна еліта в умовах нестабільності українського суспільства. — К., 2007.
4. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політичний менеджмент. — 2008. — № 2. — С. 3–14.
5. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии. — М., 2002.
6. Macpherson C.B. Democratic Theory: Essays in Retrieval. — Oxford, 1973.
7. Казарлицкий Б.Ю. Реставрация в России. — М., 2003.
8. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI в. — М., 2004.
9. Crouch C. Post-Democracy. — Cambridge, 2004.
10. Habermas J. Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. — Frankfurt a. M., 1990.

11. *Медведева И.Я., Шишова Т.Л.* Новое время — новые дети? — [http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/ALARM/NOV\\_CONT.HTM](http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/ALARM/NOV_CONT.HTM).
12. *Staniszki J.* Revolutionäre Eliten, pragmatische Massen: Der Pyrrhussieg der polnischen Populisten // Osteuropa. — 2006. — № 11/12. — S. 7–13.
13. *Толстоухов А.В., Парпан И.Г., Мелков Ю.А.* От постдемократии к демократии: назад в будущее // Практична філософія. — 2007. — № 4(26). — С. 125–140.
14. *Barber B.* Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. — Berkeley, 1984.
15. *Местр Ж. де.* Петербургские письма: 1803–1817. — СПб., 1995.
16. *Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. — 1992. — № 2. — С. 118–124.
17. *Этциони А.* От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям. — М., 2004.
18. *Barber B.* An Aristocracy of Everyone: the Politics of Education and the Future of America. — N.Y., 1992.